

УДК 159.922.У-053.67:165.242.1-054

Г. А. Ставицький

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ У СТАРШОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Стаття присвячена проблемі аналізу ідентичності як механізму розвитку етнічної самосвідомості. У результаті проведеного теоретичного та емпіричного аналізу визначено, що такі види ідентичності як соціокультурна, регіональна та етнічно-національна виступають механізмом розвитку етнічної самосвідомості особистості.

Ключові слова: ідентичність, етнічна самосвідомість, соціокультурна ідентичність, регіональна ідентичність, етнічно-національна ідентичність.

Постановка проблеми дослідження. Для старшого юнацького віку притаманні пошуки власної ролі в житті, сенсу свого існування та визначення шляху втілення в життя обраних цінностей, тому вікова криза, яку переживають юнаки і дівчата не обмежується лише пошуками власної індивідуальності, а може бути кризою ідентичності професійної, етнічної, національної чи релігійної. Така криза примушує думати про себе, обирати шляхи, якими хочеться пройти крізь життя, тобто розвивати власну самосвідомість [Еріксон, 1996].

У психології існують різні підходи до розуміння механізмів розвитку свідомості та самосвідомості особистості. Зокрема, І.Д. Бех виділяє такі механізми морально-духовного перетворення особистості: самооцінку, самопізнання, самоставлення, рефлексію і саморефлексію, самоконтроль та самоприйняття, ідентифікацію та самоідентифікацію, зворотній зв'язок, духовну напруженість, совість як іманентно притаманний людині механізм розвитку духовності, волю як механізм досягнення духовного [Бех, 2006, с. 106].

У сучасному глобалізованому світі саме етнічна самосвідомість, становлення і розвиток якої значною мірою забезпечується через різні форми ідентифікацій та досягнення у старшому юнацькому віці зрілої ідентичності, забезпечує таке необхідне для психічного і психологічного здоров'я й соціального комфорту особистості почуття приналежності до групи, як малої (сім'я, школа, трудовий колектив ін.), так і великої (нація, народ, етнос). Тому наше дослідження присвячено ідентичності як одному з

провідних механізмів розвитку етнічної самосвідомості у старшому юнацькому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні можна відзначити загальносвітову тенденцію активізації інтересу до теоретичних й емпіричних досліджень етнічної самосвідомості. Проблемам етнічності та етнічної самосвідомості значну увагу приділяють філософи, етнографи, соціологи та представники психологічної науки (А.Г. Асмолов, 1996; Є. В. Афонасенко, 2004; В. Б. Євтух, 2012; В.С. Мухіна, 2002; В. Ю. Хотинец, 2000; М. М. Чебоксаров, 1985; D. A. Rosental, A. M. Cicheuo, 1986; Floor V. A. Van Oort, M.A. Joung, Johan P. Mackenbach, Frank C. Verhulst, Leyla Bengi-Arslan, Alfons A. M. Crignen, 2006, 2007; Dannette Marie, David M. Fergusson, Joseph M. Boden, 2008; Clifford Stevenson and Orla T. Muldoon, 2010 та ін.), роботи яких мали суттєвий вплив на розвиток теоретичних і практичних проблем етнічної самосвідомості, етнічності та етнічної ідентичності. Так, Є. В. Афонасенко (2004) у своїх дослідженнях порівнює особливості етнічної самосвідомості молоді Росії та Китаю; В. С. Мухіна (2002) розглядає проблеми особистості в умовах етнічного відродження і зіткнення цивілізацій; D. A. Rosental, A. M. Cicheuo (1986) досліджують проблему соціального регулювання міжособистісних стосунків з позицій становлення етнічної ідентичності на прикладі італійсько-австралійських підлітків; Floor V, A. Van Oort, M.A. Joung, Johan P. Mackenbach, Frank C. Verhulst, Leyla Bengi-Arslan, Alfons A. M. Crignen (2006, 2007) вивчали розвиток етнічної нерівності в інтерналізації і екстерналізації проблем з підліткового віку в молодому віці (2006) та як етнічні відмінності впливають на проблемну поведінку в підлітковому віці й обумовлюють соціально-класову приналежність у зрілому віці (2007); Dannette Marie, David M. Fergusson, Joseph M. Boden (2008) висвітлюють результати 25-ти літнього лонгітюдного дослідження взаємозв'язку етнічної ідентифікації, соціального неблагополуччя і психічного здоров'я в підлітковому та юнацькому віці; C. Stevenson and O.T. Muldoon (2010) розглядають соціально-політичний контекст становлення національної ідентичності в підлітковому віці.

Формулювання цілей статті. *Мета дослідження:* провести теоретичний аналіз проблеми становлення та розвитку етнічної самосвідомості особистості; емпірично визначити рівні усвідомлення студентами-психологами власних соціально-особистісних характеристик, що визначають їх соціокультурну, регіональну та етнічно-національну ідентичність.

Об'єктом нашого дослідження виступає етнічна самосвідомість, а предметом дослідження є ідентичність як механізм розвитку етнічної самосвідомості у старшому юнацькому віці.

Теоретичні засади, методологія та характеристика емпіричної бази дослідження. На суттєву роль етнічної самосвідомості в багатьох сферах життєдіяльності людини вказували Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробижева, підкреслюючи її місце у мобілізації етнічної спільності, консолідації, соціального контролю, прагнення до партнерства чи домінування [Арутюнян, 1998, с. 177-179].

У центрі уваги дослідників стоять питання про те, в якому віці і з чого саме починається процес формування етнічної та національної самосвідомості; які етапи його розвитку та внутрішня структура; які чинники впливають на цей процес; як етнічна, національна та громадянська самосвідомість узгоджується з самоусвідомленням взагалі та ін.

В. Ю. Хотинец визначає етнічну самосвідомість як відносно стійку систему усвідомлених уявлень і оцінок, реально існуючих етнодистанціюючих і етноінтегруючих компонентів життєдіяльності етносу. У структурі етнічної самосвідомості автор виділяє наступні компоненти: усвідомлення особливостей культури та психологічних особливостей своєї етнічної спільності, ототожнення з етнічною спільністю, усвідомлення власних психологічних особливостей та себе як суб'єкта власної етнічності, соціально-моральна самооцінка етнічності. Він робить висновок про те, що «етнічна самосвідомість є квінтесенція всіх складових етнічності людини» [Хотинец, 2000, с. 7].

Етнічна самосвідомість тісно пов'язана із самосвідомістю національною. М. Мирський зазначає, що ознаками, які відрізняють національну самосвідомість від самосвідомості етнічної, в основному базованої на спільності мови й території, є усвідомлення «загальної долі», культури й менталітету [цит. за: Акопов, 2004, с. 20].

А. В. Петровський розглядає менталітет як сферу психологічного життя людей, що проявляється через систему поглядів, оцінок, норм, умонастроїв, які ґрунтуються на наявних у цьому суспільстві знаннях, віруваннях і поряд з домінувальними потребами й архетипами колективного несвідомого, задають ієрархію цінностей і переконань, ідеали, соціальні установки особистості [Петровський, 1996, с. 161-162].

За К. Юнгом, архетип є «завжди колективний, тобто спільний для цілих народів чи епох» [Юнг, 1991]. Архетипи проявляються у вигляді символів в образах героїв, міфах, фольклорі, обрядах, традиціях і містять узагальнений досвід предків. Відповідно всі ці символи та умови їх засвоєння можна вважати соціокультурними чинниками розвитку етнічної самосвідомості особистості.

У процесі онтогенетичного розвитку особистості такий відомий психолог як А. Г. Асмолов виділяє три основні стадії становлення етнічних особливостей: невичлененість етнопсихологічних характеристик, де розвиток національного характеру представлений як «етнос в собі»; рефлексія національної приналежності, як «етнос для себе»; інтеграція, зближення даної національної спільності з іншими, як «етнос для інших» [Асмолов, 1996, с. 532].

Стрижневу системоутворюючу роль у структурі етнічної та національної самосвідомості, на думку більшості дослідників, відіграє етнічна ідентичність.

М. М. Чебоксаров звертається до аналізу етнічності як складової формування і функціонування соціальної ідентичності людини, як умови становлення й існування індивідуальної свідомості [Чебоксаров, 1985, с. 25].

О. В. Афонасенко зазначає, що етнічна самосвідомість може мати різні види – від яскраво виражених агресивних шовіністичних явищ до невиразного розмитого стану етнічної ідентичності. Вона виділяє наступні типи й види етнічної ідентичності: адекватна ідентичність, егоцентрична ідентичність, етнодомінуюча ідентичність, ідентичність як етнічний фанатизм, ідентичність як етнічна індіферентність [Афонасенко, 2004, с. 63].

В. С. Мухіна вказує на такі змінні етнічної самосвідомості як традиційна культура та ціннісні орієнтації етносу, які входять у структуру самосвідомості кожної особистості [Мухіна, 2002, с. 26].

Е. Афонін звначає, що етнічна культура – певна організація духовної, соціальної та матеріальної життєдіяльності і світосприйняття. В її основу покладено звичаї, традиції, норми та цінності – інтуїтивні та раціональні, міфологічні та технологічні моделі виживання, притаманні саме цьому етносу [цит. за: Євтух, 2006, с. 61-64].

Мова власне йде про етнічні цінності, як різновид цінностей соціальних, що утворюються культурою певного етносу і є продуктом його свідомості й самосвідомості. Кожен етнос має специфічний, властивий йому набір та

ієрархію соціальних цінностей, що в цілому й надає останнім етнічні особливості. Ця система цінностей виступає базовим рівнем соціальної регуляції та, через дію певних механізмів психіки, передусім, рефлексію та ідентифікацію стає частиною етнічної самосвідомості кожного представника даного етносу.

Таким чином, етнічна самосвідомість складається протягом всього періоду розвитку людини, з дитинства до досягнення зрілості; формується в тісному взаємозв'язку з вихованням, освітою і передається від покоління до покоління на шляху історичного існування народу. Цілісної оформленості на рівні Я-концепції вона набуває в юнацькому віці. Головними ознаками етнічної самосвідомості є усвідомлення етнічної спільності, особливих етнопсихологічних рис, особливої етнічної культури, а також: соціально-моральна самооцінка та етнічна самоідентифікація.

Експериментальна база дослідження. Впродовж вересня-жовтня 2013 року ми провели дослідження спрямоване на визначення соціокультурної, регіональної й етнічно-національної ідентичності та схильності до расизму юнаків і дівчат у старшому юнацькому віці. (Методика «ОСКІ» розрахована на вік від старших підлітків до людей похилого віку).

Вибірку досліджуваних склали студенти 2-4 курсів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова спеціальності «Психологія». Загальна вибірка склала 58 досліджуваних.

Проведене дослідження дозволило визначити співвідношення між різними рівнями усвідомлення студентами власних соціально-особистісних характеристик, що визначають їх соціокультурну, регіональну та етнічно-національну ідентичність.

Нижче наводимо отримані результати емпіричного дослідження.

Таблиця 1. Узагальнені показники усвідомленості різних видів ідентичності у студентів-психологів 2-4 курсів

Види ідентичності (рівні їх усвідомленості)	Показники	
	К-ть	%
Соціокультурна ідентичність:		
- Усвідомлена (високий рівень)	44	75, 86
- Неусвідомлена (низький рівень)	14	24, 14
Регіональна ідентичність:		
- Усвідомлена (високий рівень)	51	87, 9
- Неусвідомлена (низький рівень)	7	12, 1

Етнічно-національна ідентичність:		
- Усвідомлена (високий рівень)	56	96,6
- Расизм (низький рівень)	2	3,4

Отримані показники засвідчують, що найвищий рівень усвідомленості юнаки та дівчата мають стосовно власної етнічно-національної ідентичності (96,6 %). На наш погляд – це є закономірним явищем, оскільки етнічно-національна ідентичність, як механізм розвитку етнічно-національної самосвідомості, пов'язана з одного боку з вродженими (архетипово-ментальними та біологічними) характеристиками людини, а з іншого – з найбільш узагальненим розумінням власної приналежності до таких великих соціальних групи як народ, нація, держава.

Друге місце за рівнем усвідомленості серед досліджуваних займають показники регіональної ідентичності (87,9%), яка визначає більш тісні соціальні та міжособистісні взаємини у межах як великих, так і малих соціальних груп, що мають регіональну форму вираженості (місце проживання, землячства в інших регіонах).

На третьому місці за рівнем усвідомленості перебувають показники соціокультурної ідентичності (75,86%), як механізму розвитку соціокультурної самосвідомості, які визначають особливості людини як соціалізованого індивіда (особистості), що у процесі соціалізації засвоює різні форми як традиційної, так і сучасної культури, різні соціальні ролі, вимоги і правила, які ставить перед нею соціум (ті соціальні інститути, які забезпечують процеси соціалізації). Оскільки досліджувані перебувають на межі переходу від дитинства до дорослості, то вказані соціальні характеристики перебувають у них у процесі активного та дещо суперечливого становлення.

Найнижчі результати в рамках дослідження етнічно-національної ідентичності респонденти показують стосовно такого явища як расизм (3,4%), до того ж за кількісним вираженням – це скоріше тенденція, ніж виражена якість. Далі йдуть низькі показники усвідомлення регіональної ідентичності (12,1%) - переважно для тих студентів, сім'ї яких часто міняли місце проживання, а потім соціокультурної ідентичності (24,4%) – студенти, які ще не визначилися із соціальними ролями та своїм майбутнім.

Висновки. Проведене теоретичне та емпіричне дослідження дає можливість констатувати, що собистість здобуває етнічну самосвідомість та ідентичність у процесі засвоєння різних форм етнічної ідентифікації, яка

виступає механізмом їх становлення і розвитку. Етнічна ідентифікація особистості - це процес становлення, формування, усвідомлення і підтримки етнічної свідомості і самосвідомості, а також етнічного несвідомого. Це явище складається з ряду компонентів: емоційно-оцінних, пізнавально-когнітивних, поведінкових, вольових та ін.

Отже, етнічну самосвідомість можна визначити як присвоєння індивідом (через процеси ідентифікації) свідомості етнічної спільності, що породжується спільністю економічних зв'язків, території, мови, а також деяких загальних традицій, особливостей культури, психології. Головними ознаками етнічної самосвідомості є усвідомлення: етнічної спільності, особливих етнопсихологічних рис, особливої етнічної культури, а також соціально-моральна самооцінка та етнічна самоідентифікація.

У результаті проведеного теоретичного та емпіричного аналізу проблеми ідентичності нами визначено, що такі види ідентичності як соціокультурна, регіональна та етнічно-національна виступають механізмом розвитку етнічної самосвідомості особистості у старшому юнацькому віці. Подальші наші роботи будуть присвячені аналізу інших механізмів розвитку етнічної самосвідомості особистості юнаків і дівчат.

Д ж е р е л а

Акопов Г.В. Проблема сознания в российской психологии: учебное пособие. – Москва : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2004.

Арутюнян Ю.В., Дробижева Л.М., Сусуколов А. А. Этносоциология. – Москва : Пресс, 1998.

Асмолов А.Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров. – Москва : Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1996.

Афонасенко Е.В. Особенности этнического самосознания современной учащейся молодежи Китая и России: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.01. – Москва : 2004.

Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності // Наукове видання. – Київ : Либідь, 2006.

Євтух В.Б. Етнічність: енциклопедичний довідник; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. – Київ: Фенікс, 2012.

Мухина В.С. Личность в условиях этнического возрождения и столкновения цивилизаций: XXI век личности // Развитие личности. – 2002. – № 1.

Петровский В.А. Личность в психологии: парадигмы субъективности. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996.

Хотинец В.Ю. Этническое самосознание. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2000.

Чебоксаров Н.Н., Чебоксарова Н.А. Народы. Расы. Культуры. – Москва : Наука, 1985.

Эриксон Э.Г. Идентичность: юность и кризис ; [пер. с англ.], [общ. ред. и предисл. А. В. Толстых]. – Москва : Издательская группа «Прогресс», 1996.

Эриксон Э. Идентичность. Теоретическая интерлюдия // Психология самосознания. – Самара: И. Дом «Бахрах – М», 2000.

Юнг К.Г. Архетип и символ ; [пер. с англ. и нем.]. – Москва : Ренесанс, 1991.

Development of ethnic disparities in internalizing and externalizing problems from adolescence into young adulthood / Floor V.A. van Oort, Inez M.A. Joungh, Johan P. Mackenbach, Frank C. Verhulst, Leya Bengi-Arslan, Alfons A.M. Crijnen, and Jan van der Ende. Department of Public Health, Erasmus MC, University Medical Center, Rotterdam, The Netherlands; Department of Child & Adolescent Psychiatry // Journal of Child Psychology and Psychiatry 48. – 2007.

Ethnic disparities in problem behaviour in adolescence contribute to ethnic disparities in social class in adulthood / Floor V.A. van Oort, Inez M.A. Joungh, Johan P. Mackenbach, Frank C. Verhulst, Leya Bengi-Arslan, Alfons A.M. Crijnen, and Jan van der Ende // Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol. – 2007. – № 42. (Accepted: 21 October 2006\ Published online: 1 November 2006).

Ethnic identification, social disadvantage, and mental health in adolescence\young adulthood: results of a 25 year longitudinal study/ Danelle Marie, David M. Fergusson, Joseph M. Boden // Australian and New Zealand Journal of Psychiatry 2008; № 42.

Racial and Ethnic Differences: Sociocultural and Contextual Explanations / Ruth K. University of California, University of South Florida, St. Petersburg. // Journal of RESEARCH on ADOLESCENCE, 21(1).

Socio-political context and accounts of national identity in adolescence / Clifford Stevenson and Orla T. Muldoon, University of Limerick, Ireland.// British Journal of Social Psychology (2010), 49 [Electronic resource]. – Mode of access: www.bpsjournals.co.uk

The Meeting of Two Cultures: Ethnic identity and psychosocial adjustment of Italian-Australian adolescents / Doreen A. Rosenthal and Anthony M. Cichello, university of Melbourne, Australia // International Journal of Psychology, 21, 1986. (North-Holland. Revised version received, April, 1986.

G. Stavytsky. Identity as a mechanism of ethnic consciousness in older adolescence.

Article devoted to the problem analyzing of identity as development mechanism of ethnic consciousness. As a result of the theoretical and empirical analysis determined that the following types of identity as socio-cultural, regional and ethnic-national act as mechanism of development ethnic self-consciousness.

Keywords: *identity, ethnic consciousness, social and cultural identity, regional identity, ethnic and national identity.*